

УДК 801.81:398.21(477.8)“18/19”:17-055.2

ОБРАЗ ЖІНКИ У КАЗКОВІЙ ПРОЗІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ “ГАЛИЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК” В УПОРЯДКУВАННІ ІВАНА ФРАНКА)

Марина ДЕМЕДЮК

*Інститут народознавства НАН України, відділ фольклористики,
проспект Свободи, 15, Львів, Україна, 79000,
тел.: (+38032) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

Розглянуто основні типи жіночих образів, зафіксовані у текстах галицьких народних казок. Акцентовано на своєрідності образу жінки в західноукраїнській казковій традиції, що репрезентована такими ознаками, як єдність фізичної досконалості і моральних чеснот, релігійність, вроджена мудрість та освіченість.

Ключові слова: народна казка, образ жінки, калокагатія, морально-етичний ідеал.

Оскільки “мірою культурності всякого народу, – за влучним висловом Івана Франка, – може служити то, як той народ обходиться з жінками” [9, с. 4], то українці завдяки власній світоглядній позиції займають вигідне становище порівняно із сусідніми етносами. Індивідуалізм та почуттєвість як підставові етнопсихологічні риси носіїв української ментальності сприяли тому, що жінка в українській світоглядній системі займає центральне місце. Фемінним елементом пронизані усі сфери матеріальної та духовної культури українців. Детальний аналіз різних фольклорних жанрів, за висловом О. Кісь, “дає змогу відтворити ключові елементи стереотипу фемінності, тобто панівних уявлень про суто жіночі риси вдачі, зовнішності та поведінки” [6, с. 90].

В українському казкознавстві до аналізу жіночих образів, а зокрема у казкових текстах із західноукраїнських земель зверталися лише побіжно. Серед найважливіших праць згадаємо монографії Л. Дунаєвської [5], О. Бріциної [1], В. Давидюка [4]. Цінні зауваги містить і розвідка І. Хланти “Жінка в українській народній казці” [11]. Цікаві думки прочитаємо також у дисертації сучасного культуролога Н. Годзь “Культурні стереотипи в українській народній казці” [3]. Серед зарубіжних варто відзначити ґрунтовне дослідження персонажів східнослов’янської чарівної казки М. Новікова [8]. Вивчення специфіки вияву образу жінки в усіх її іпостасях в українській народній казці набуває особливої актуальності і з огляду на те, що “культурні сценарії стереотипів поведінки жіноцтва є знаковими для всього українського етносу” [3, с. 12].

“Галицькі народні казки” в упорядкуванні І. Франка яскраво та всебічно репрезентують фольклорні тексти із Західної України. Це виявляється насамперед в окремих побутових деталях, видозміні характеру та функцій окремих казкових персонажів, а

також у діалектному оформленні традиційних сюжетів. Вказані особливості західноукраїнського казкового епосу зі збірника О. Роздольського вплинули і на формування специфіки жіночих персонажів казок із Галичини. У 77 текстах двох томів “Галицьких народних казок” натрапляємо на основні типи фемінних образів: дівчина, дружина, мати, вдова, баба, Богородиця. Вказані жіночі образи розкриті у казках з неоднаковою глибиною. Найповніше змальовано тип дівчини та жінки-дружини, що цілком закономірно, адже вказані персонажі діють у так званих “жіночих” сюжетах. Матір, вдова, баба та Богородиця належать до епізодичних героїв, наділених певною функцією (найчастіше відправника, помічника-дарувальника) і покликаних поєднувати окремі сюжетні елементи.

Як і в ліричних піснях, у казках стикаємося з ідеальним типом дівчини, що репрезентує класичний для фольклорної традиції українців принцип калокагатії: важлива не лише фізична досконалість, а й моральні чесноти. У казках з різних етнографічних регіонів знаходимо спільний ідеал жіночої краси, однак опис дівчини у західноукраїнських текстах має і певні особливості. Традиційним для жанру є змальовання вроди кількома штрихами: “Али вона була дужи файна, подобна така” [2, т. 1, с. 87], “Убрана файно. Варт подивитися” [2, т. 1, с. 9], “А вона сидит та як яка панна” [2, т. 7 с. 19], “Приглянувсі красоти, шо на цілий світ кращої не можна знайти” [2, т. 7, с. 3], “Така ладна, як найкраща рожа” [2, т. 1, с. 45]. Натрапляємо також на низку моральних чеснот казкової героїні: вірність (“Як увиділа та наймолодша донька цісаря, що її кавалір, прийшов, що їго дуже сподобала, і дуже сі утішила” [2, т. 7 с. 52]), повага до старців і подорожніх (“Спражила вона молока і дала їм по склянці молока і хліба по кавальчику” [2, т. 1, с. 90], “Упала на коліна, уклонила низенько, поцілювала старого в руки в ноги, і дякуї їму за їго услугу” [2, т. 1, с. 43]), порядність (“хоть він ни знає, але видит, шо порадна” [2, т. 1, с. 20]).

Регіональною прикметою жінки у галицьких казках є поява нової позитивно маркованої риси казкової героїні – освіченості (“Дуже красно вчитсі, дуже була розумна” [2, т. 1, с. 46], “В’на була дуже ладна, письменна, дуже мудра була” [2, т. 1, с. 47]). Прикметно, що здатність легко оволодіти премудростями шкільної науки у сукупності із вродженою кмітливістю урівнює жіночого персонажа галицької казки із героєм чоловіком. Освіченість трактується як невідмінний атрибут ідеальної дівчини навіть із простої селянської родини.

Також підкреслимо, що у сюжетах західноукраїнських казок натрапляємо на образ морально сильної, вольової дівчини, що сама прагне обрати собі нареченого: “Татуню, то таки мій буде” [2, т. 1, с. 34].

Релігійність і дотримання обов’язкових ритуальних дій належить до стійких регіональних ознак дівчини у галицьких казкових текстах. Виконання цих неписаних правил дає змогу дівчині, обіцяній батьком нечистому, врятуватися від небажаної участі: “Йшла і умиласі уночі удома і стала говорити “Отчинаш” собі дорогою” [2, т. 7, с. 17]. Працьовитість казкової героїні – одна із визначальних прикмет образу української жінки. Роботяща дівчина отримує винагороду як від Бога (одружується із господарським хлопцем [2, т. 1, с. 51, 82]), так навіть і від нечистої сили [2, т. 1, с. 52].

Поширеним типом фемінних образів у галицьких казках є жінка-дружина. Ця

категорія персонажів може бути диференційована на два види. Перший тип дружини – мудра порадиця, вірна та чуйна супутниця чоловіка, яка здатна зарадити у найважчій життєвій ситуації: “А їго наричена притиснула до свого серденька та й кажи: “Ни журися, якось то буде” [2, т. 7, с. 9]. **Добра дружина відзначається також працьовитістю:** “Сидит молоденька і вишиває хусточку золотими літерами” [2, т. 1, с. 43], “Їго жина звинулася тудя сюды, зготовала вечерю” [2, т. 1, с. 83]. Найчастіше така героїня є вихідцем із бідної селянської родини, хоча трапляються і фемінні образи чарівного походження (дівчина-пташка, донька чорта чи Сонця).

Іншим типом героїні є зрадлива дружина. Прикметно, що така дружина початково займає вищий соціальний щабель (є донькою пана чи цесаря). Підкреслимо, що це не стосується жінки-дружини чудесного походження із надприродними здібностями, адже соціальний статус героїні не є визначальною рисою образу. Провідним мотивом виступає прагнення жінки звільнитися від надприродного негативного впливу завдяки одруженню зі земним чоловіком. У низці галицьких казок чоловік опиняється у скрутному становищі через зраду норавливої, хитрої, улесливої дружини, метою якої є повернення собі попереднього високого соціального статусу. Підступністю героїня виманює у чоловіка чарівний предмет (“шо то їсть такеї, ти їздись мій муж, тепер скажи міні правду, ни маїш їсь мене чого бояти” [2, т. 1, с. 15], “Взяла і той сигнат у него украла і утекла до батька” [2, т. 7, с. 43]) та залишає одуреного напризволяще. У стосунках чоловіка і невірної дружини можливими оповідачі визнають два варіанти розвитку ситуації: перевиховання жінки чи її фізичне знищення. Епізоди перевиховання у казках із Західної України, не набувають виразного опису. Оповідач лише зрідка вказує спосіб покарання непокірної дружини. Важливим для сюжету казки є не смакування фізичними тортурами, а, за влучним висловом І. Франка “правдиво поетичне й етичне очищення й облагородження її [жінки] характеру” [10, с. 278]. У ситуаціях, коли злочин невірної дружини визнається непростим, герой вдруже замість знатної пані бере за дружину просту селянську дівчину: “І він сибі пішов до господаря, посватав і взяв сибі жінку” [2, т. 1, с. 11].

Образ вдови, поширений в українському героїчному епосі та ліричній поезії, відомий і народній казці. У галицьких народних казках вдова найчастіше зображена матір’ю майбутнього героя: “Мала удовиця їдного сина” [2, т. 1, с. 13]. Функціонально такий персонаж служить для аргументації потреби відправлення героя з дому. Вдова змальована дбайливою господинею, чуйною до своїх дітей, уважною до подорожніх і старців [2, т. 1, с. 4]. Щоб підкреслити позитивне ставлення до персонажа, оповідач надає казковому сюжетові ліричного забарвлення: “Стара з радости почала плакати і свого сина цюловати” [2, т. 7, с. 4], при цьому акцентується на важких умовах життя самотньої жінки. Головною метою матері-вдови в казках із Галичини є прагнення одружити сина, забезпечити його безбідне існування: “А тепер уже сі сину уожени, чого ж так будиш ходити каваліром” [2, т. 1, с. 14], що й стає рушієм сюжету казки.

Розумом в українських народних казках наділена не лише дівчина чи дружина героя, а й такий персонаж, як баба. У чарівних казках із аналізованого збірника натрапляємо лише на позитивний образ баби, на відміну від соціально-побутових сюжетів,

у яких цей персонаж виконує функцію героя шахрая. Баба у сюжетах галицьких казок наділена мудрістю та знанням надприродних речей. Вона дає хлопцеві чарівне зілля, яке відмикає всі двері [2, т. 1, с. 2]; радить як цариця може народити дитину [2, т. 7 с. 53]. Відзначимо, що нерідко функції цього персонажа виконує також Богородиця, мудрий старець чи Бог. Поширеність образу баби пояснюється насамперед тим, що у свідомості оповідачів цей тип жінки асоціюється із позитивно конотованим образом відьми.

Особливістю народної релігії українців протягом століть було існування потужного культу Матері Божої [6, с. 86], що репрезентував феміністичність національної культури. Образ Богородиці, найкраще розроблений у колядках, весільних піснях та замовлювально-заклинальній поезії, фігурує й у народній казці. Мати Божа виконує функцію помічника – мудрого порадника, заступниці усіх скривджених [2, т. 1, с. 92]. **Найчастіше вона виступає хрещеною матір'ю** героя чи героїні. У відповідь на молитву вона вказує героєві правильний шлях. Цікаво, що, на відміну від образів Бога та святих, що зображені мудрими старцями або звичайними селянами, Мати Божа з'являється перед героєм винятково у панському вбранні, часто навіть приїжджає в дорогій кареті [2, т. 1, с. 92].

Отже, у народних казках Галичини зі збірника, який упорядкував І. Франко, репрезентовані усі основні типи жіночих персонажів. Ідеальний тип дівчини створений не лише за допомогою означення фізичної краси героїні, а й через констатацію її високих моральних якостей та працьовитості. Незважаючи на чудесне походження, казкова героїня не втрачає моральних чеснот, властивих простій селянській дівчині. Релігійність та освіченість у поєднанні із вродженою кмітливістю жінки стають невід'ємною рисою фемінного образу у казках із Західної України. Жінка-дружина в українській народній казці зображена доброю господинею, чуйною порадницею, здатною навіть із ледаря виховати хорошого чоловіка. Тип зрадливої дружини репрезентований образами жінок із високим соціальним статусом. Погоджуємося із Л. Мулляр, що в українській фольклорній традиції, що засвідчують і народні казки із Західної України, переважають "образи-архетипи латентного жіночого правління, що маркуються як жіноча мудрість" [1]. Поява Богородиці у казковому тексті аналізованого збірника свідчить про глибоку закоріненість образу Матері Божої у світогляді галичан-українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бріцина О. Ю.* Українська народна соціально-побутова казка (Специфіка і функціонування) / Олександра Бріцина. – К. : Наукова думка, 1989. – 150 с.
2. Галицькі народні казки / В Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський, впоряд. і порівняння додав др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. 1. – 168 с.; Львів, 1898. – Т. 7. – 160 с.
3. *Годзь Н. Б.* Культурні стереотипи в українській народній казці : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук. 09.00.04 / Н. Б. Годзь ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 19 с.
4. *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк. – Луцьк : Вежа, 1997. – 299 с.
5. *Дунаєвська Л.* Українська народна казка / Лідія Дунаєвська. – К. : Вища школа, 1987. – 127 с.

6. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) / Оксана Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
7. Мулляр Л. А. Формализация женской “премудрости” в социальном процессе : архетипы власти в “женских сказках” [Электронный ресурс] / Л. А. Мулляр. – Режим доступа : <http://www.ostu.ru/prometea/article/mullyar/mullyar.doc>.
8. Новиков Н. В. Образы восточнославянской волшебной сказки / Н. В. Новиков. – Л., 1974. – 254 с.
9. Франко І. Жіноча неволя в русских песнях народных / Иван Франко. – Львов, 1883. – 51 с.
10. Франко І. Старинна романсько-германська новела в устах руського народа / Иван Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 26. – С. 266–279.
11. Хланта І. Жінка в українській народній казці / Иван Хланта // Хланта І. До джерел : фольклористичні статті / Иван Хланта. – Ужгород : Патент, 1994. – С. 105–125.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011

**WOMAN IN THE FOLK TALE OF WESTERN UKRAINE
IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES
(BASED ON THE COLLECTION “HALYTS’KI FOLK TALES”
COMPILED BY IVAN FRANKO)**

Maryna DEMEDYUK

*The Institute of Ethnology at The National Academy of Sciences of Ukraine,
the Folklore Department,*

15 Svobody Av., Lviv, Ukraine, 79000,

tel.: (+380322) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua

The article deals with the main types of woman fixed in Galician folktales. On the originality of female character in Western Ukrainian folktale tradition that represented by the following features such as a combination of physical and moral perfection, religion, innate wisdom and erudition are accentuated.

Key words: folktale, woman’s image, kalokagatia, moral and ethical ideal.

**ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В СКАЗОЧНОЙ ПРОЗЕ ЗАПАДНОЙ
УКРАИНЫ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА
(на материале “Галицких народных сказок”
в составлении Ивана Франко)**

Марина ДЕМЕДЮК

*Институт народоведения НАН Украины, отдел фольклористики,
проспект Свободы, 15, Львов, Украина, 79000,
тел.: (+38032) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

В статье рассматриваются основные типы женских образов, зафиксированные в текстах галицких народных сказок. Акцентируется на своеобразии образа женщины в западноукраинской сказочной традиции, что формируется с помощью таких качеств, как единство физического и нравственного совершенства, религиозность, врожденная мудрость и образованность.

Ключевые слова: народна сказка, образ женщины, калокагатия, нравственно-етический идеал.